

L'HUMORISME CATALÀ DURANT LA GUERRA

per PERE CALDERS

(Text d'una conferència donada a Mèxic D. F., en el local de l'"Agrupació d'Amics de Catalunya", el dia 23 de juliol del 1942).

HE de demanar perdó per la desproporció que hi ha entre el que promet el títol d'aquesta conferència i el rendiment que jo n'he pogut treure. Per a tractar un tema semblant i fer-li justícia, es necessitava un material que no he pogut trobar a Mèxic.

Catalunya, a la qual algú ha tingut interès a presentar com a sorruda i malcarada, dedicada només a teixir i a treure partit del que teixia, té una percepció vivíssima d'allò que és ridícul i un instint popular molt agut per a fer la dissecció de personatges i de situacions, liquidant-los sovint amb un acudit afortunat.

El retrobament de l'esperit nacional, molt ràpid després d'una dormida massa llarga, ha tingut des de la seva iniciació un periòdic al carrer destinat a posar un somriure mofofet a la cara ideal de tots els moments seriosos.

Les primeres temptatives que es guanyaren l'estimació de grans masses del nostre poble, foren "Un tros de paper" i "El noi de la mare". En refereixo d'una manera preferent a aquestes dues publicacions perquè establiren una tradició en el tipus de revista humorística que, en un cert aspecte, va ésser continuada fins a la nostra guerra. El seu era un humor de circumstàncies, amb l'embalum i el pes de la mica de transcendència que la jeia dels acabaments de segle posava en tota cosa, i els dibuixants no havien fet la troballa, encara, de la caricatura com a art amb accent propi, sense dependències, els "ninots" tal com ara els coneixem i els celebrem. No obstant, popularitzaren dos grans dibuixants que obrien el camí: en Planes i en Tomàs Padró.

Més endavant, i fent una recensió a grans trets en la qual hi caben obllits considerables, fan la seva aparició "L'Esquella de la Torratxa" i "La Campana de Gràcia", que troben la manera d'establir les arrels per a una llarga vida. Potser és degut a aquest instint de persistència que "La Campana de Gràcia" deixa passar setmanes i anys amb una mena de grisor, sense grans esclats ni la voluntat de les innovacions. De "L'Esquella" en parlaré més endavant.

* * *

A principis d'aquest segle surt al carrer un periòdic humorístic, amb un pensament polític: el "Cu-Cut!", cridat a fer història. Tria com a símbol la figura d'un pagès rodanxó, amb les galtes verme-

lles i un somriure sorneguer que li uneix els dos costats de la barretina, armat sovint amb un paraigua que li serveix de llança en els seus combats imaginaris. És possible que els seus creadors li atribuïssin la representació del seny català, acompanyat de l'espurna de maifícia que, ben portada, ens fa quedar tan bé.

El "Cu-Cut!" té una vida llarga i agitada. De tendències conservadores i de dreta en l'aspecte social, políticament representa una inquietud renovadora; el nostre poble va retrobant la seva consciència nacional i les dretes catalanes recullen aquest retrobament i alcen la bandera del catalanisme regionalista. El "Cu-Cut!" les emprèn contra els governs centralistes de la monarquia, i es fa seva, per a servir-se'n i deixar-la malparada, la figura de "Don Clodoaldo", sublimació de l'espanyol que viu del record de les glòries passades i allarga més el braç que la màniga, dominador i tronat. Els ninotaires d'aquesta època representen a "Don Clodoaldo" com a un home alt i esprimatxat, carregat de misèria i d'ogull, amb un barret fort de copa alta que duu, en el lloc on podria haver-hi una ploma, l'esquelet d'una sardina. "Don Clodoaldo", que naturalment és irritable i poc sensible a les raons, té freqüents topades amb el "Cu-Cut!", que esgrimeix el seu seny segur i el guanya.

Aquesta actitud havia d'ocasionar, per força, dificultats amb els representants que el poder central tenia a Catalunya. El Governador civil i el militar deixaven anar sovint el seu malhumor i el "Cu-Cut!" en pagava les conseqüències. En les pàgines d'aquest setmanari va començar la lluita contra el censor, que a Catalunya ha tingut veritables especulistes i moments felicíssims. El funcionari censor, que generalment no es distingia per la seva agudesa, solia ésser incapaç d'establir la vigilància de les trepelleries dels redactors del "Cu-Cut!", i deixava passar coses que, conegudes a Madrid, eren motiu d'altres rebequeries, que a vegades li havien costat el càrrec a ell, i penyores i suspensions governatives al "Cu-Cut!". Però el setmanari feia via, acompanyat d'una estimació pública que li permetia triomfar contra tota mena de dificultats. En una ocasió, després d'ésser restablertes les garanties de la premsa, el "Cu-Cut!" va liquidar la lluita contra la censura dedicant un número extraordinari a publicar tot allò suprimit pelsensors, textos i ninots, poques setmanes abans.

La lluita contra el militarisme espanyol va marcar un dels moments àlgids de la vida del "Cu-Cut!". Aquesta cam-

panya va irritar de tal manera els militars de guarnició a Barcelona, que asaltaren la redacció del periòdic i hi van calar foc. Però aquesta actitud intemperant va donar un resultat absolutament contrari al que es devien proposar els seus autors, motivant l'aprovació de la Llei de Jurisdiccions, i donant al "Cu-Cut!" una aurèola de martiri que li permeté establir-se més sòlidament en el centre de les preferències del nostre poble.

Durant els deu anys, aproximadament, que va durar la seva existència, el "Cu-Cut!" recollí tots els moments culminants de la vida política del país i els transformà en un humor que esgrimia com a arma. La seva lluita contra Lerroux i el lerrouxisme tingué l'encert d'establir per sempre la gran quantitat de grotesc que va acompanyar tota l'actuació d'un personatge de la política espanyola.

El "Cu-Cut!" morí víctima de la mateixa audàcia que li havia donat prosperitat. L'any 1911 o el 1912, l'Orfeu Català va anar a Madrid i tingué un èxit extraordinari. El "Cu-Cut!" es va afanyar a publicar, a pàgina sencera i en colors, una caricatura del mestre Millet, vestit amb una túnica i esgrimint una lira. Als seus peus, rodejant-lo, hi havia una quantitat d'animals, i el text deia: "Orfeu domesticant les feres". Aquesta vegada, el Governador civil de Barcelona va trobar que n'havien fet un gra de massa, i ordenà la suspensió definitiva del setmanari.

Però el "Cu-Cut!" realitzà una missió i deixava començada una feina que ja no havia de tenir interrupció a Catalunya. Va donar a conèixer, a més, els dibuixants Junceda, Cornet, Llaveries, Opisso i alguns altres que començaven aleshores la seva carrera.

* * *

Durant els últims anys del "Cu-Cut!" va sortir a Barcelona un altre setmanari, el "Papitu". Anticlerical i esquerrà, el "Papitu" de la seva primera època és una de les publicacions més ben fetes

Hem cregut d'interès reproduir aquesta conferència que Pere Calders, nostre benvolgut col·laborador, va donar a Mèxic, no sols perquè tracta de l'humorisme català durant la guerra espanyola sinó sobretot perquè presenta una breu però vivent recensió de la premsa satírica barcelonina en el que va de segle.

Els lectors hi veuran evocades lectures i caricatures xiroies que a molts d'ells els havien estat molt grates.

que han vist la llum a Catalunya. S'assegurà la col·laboració d'un equip formidable de dibuixants, entre els quals hi havia l'Apa, l'Humbert, en Pidelasserra, en Labarta, l'escultor Smith, en Xavier Nogués, en Joan Colom, en Nonell i algun altre dels caps de brot del moviment artístic català d'aquella època. Aquests pintors i escultors, convertits en ninotaires per a servir les pàgines del "Papitu", tingueren l'encert d'emprendre el camí de la caricatura pura, el ninot que fa gràcia ell tot sol, fins prescindint del text que l'acompanya, madurant una escola de ninotaires catalans que podia figurar amb honor i sovint amb avantatge al costat de qualsevol escola europea. En Xavier Nogués, que va debutar en el "Papitu" amb el pseudònim de "Babel", es va revelar de seguida com a ninotaire excepcional, un dels millors que hi ha hagut en el món. L'Isidre Nonell, que signava els seus dibuixos amb el pseudònim de "Noé" i en Pidelasserra que utilitzava el de "Pius", el seguien de prop, donant una qualitat gràfica al setmanari que s'ha aguantat a través dels anys, i encara avui poden mostrar-se amb orgull els exemplars d'aquella època.

El "Papitu" es repartí entre la preocupació de fer política i les ganes de fer humor sense preocupacions. Algun dels seus acudits s'han fet populars a Catalunya i persisteixen encara, i encara són explicats amb la companyia del seu èxit inicial. En recordar algun, en una mena d'antologia llampec, sense el pes de preocupacions cronològiques que per altra banda no podria tenir, i evitant l'esmentar el nom dels seus autors, perquè la memòria em trairia.

Hi ha l'acudit, que ja deveu conèixer, del senyor que després de prendre el cafè, crida el cambrer i paga. El cambrer diu que falten cinc cèntims, i el senyor fa un gest generós amb el braç i li replica: "Quedeu-vos-els!".

El de l'home que arriba a casa seva d'imprevist i sorpren la seva dona amb un desconegut. El marit les emprèn a cops de paraigua contra l'intrús, i la dama li atura el braç i li diu: "Què fas, desgraciat? Estàs matant el pare dels teus fills!..."

I el dels dos personatges que van a fer una visita de condolença a casa d'un difunt. La vídua els pregunta si volen veure el cadàver, un dels visitants respon: "No gràcies. Ja tornarem un altre dia".

I el del grup d'embricats que, a plena nit, s'esbatussen a causa d'opinar diversament sobre si allò que es veu en el cel és la lluna o el sol. Passa un altre borratxo pel carrer i els que es barallen, volent-lo fer jutge, li demanen que digui si es tracta del sol o de la lluna. I l'altre mira enlaire i respon: "Dispensi: no els hi sabria dir. Jo també sóc foraster".

I el del moribund la família del qual avisa el metge precipitadament i el malalt, quan el veu, li diu: "Ah, doctor

M'estic morint..." El metge se'l mira i contesta: "Ja en sou d'exagerat. Almenys en teniu per mitja hora".

I, encara, el de l'escultor d'imatges religioses que discuteix amb un capellà i la seva majordona el preu d'un sant de fusta. El capellà regateja i l'escultor es defensa dient: "Potser és una mica car, però mercaderia com aquesta no la trobareu enlloc. Heu de pensar que, amb el que va d'any, ja me n'han sortit tres que fan miracles".

L'Apa s'assegurà de seguida un gran prestigi com a humorista intel·ligent i agut. Algun dels millors acudits que encara es contenen, són d'ell. Es d'ell el dels dos amics asseguts en una taula de cafè. Un dels amics està marejat i diu que el cap li dóna voltes. L'altre se'l mira i diu: "No ho trobo". I el de l'home alt i gros, que trepitja el peu d'un home petit, el qual posa el crit al cel i exclama: "M'hauria estimat més una bufetada!" I l'home gros, polít, li contesta: "Dispensi: no ho sabia".

M'he detingut a explicar aquest aspecte del "Papitu" perquè sembla que el criteri d'alternar aquest humorisme pur amb l'humorisme al servei de la política és la vena més grata als catalans. El "Papitu" trobà la manera, amb més encert que ningú abans que ell, de lligar aquests dos propòsits i deixà establert un tipus de publicació que, en línies generals, havia d'ésser adoptat per gairebé tots els seus successors.

El "Papitu" aguantà aquest to durant quatre o cinc anys. Després, degenerà en un setmanari pornogràfic, caigué en unes altres mans, i tingué una ràpida caiguda de qualitat, subsistint així fins el mes de juliol del 1936.

Faig aquesta mica d'història sense la documentació necessària per a ressenyar-la amb una certa exactitud, perquè he cregut oportú esmentar les publicacions humorístiques catalanes que he tingut a les mans i això, encara que sembli fugir del que el títol ofereix, em servirà més endavant per a cenyir-m'hi. D'aquesta manera, comptant només amb el record, sé que cometré omissions que en una altra ocasió serien imperdonables.

* * *

Després de la decadència del "Papitu", aparegueren a Barcelona nombroses publicacions que continuaren, amb més o menys encert, una orientació semblant a l'esmentada anteriorment. Recordo "La Tralla", la "Cucafera", "L'Estevet" i "El Borinot", aquest darrer magníficament imprès en els tallers gràfics de l'Altés. "El Borinot" té una temporada bona i després es va decandint en una mort lenta; disminueix el seu tamany a la meitat, canvia el paper de barba dels seus temps millors per un paper "couché" més seriós i gairebé suprimeix els ninots. Desapareix, si no m'equivoco, durant la dictadura de Primo de Rivera. Les altres tres publicacions tingueren una vida més curta.

Ve un moment en el qual el catalanis-

me, cercant maneres de manifestar-se, troba en la creixent afició pel futbol un camp propici per a les expansions patriòtiques. Atribueix una representació simbòlica al "Barcelona" i una altra d'oposada a l'"Espanyol" i la gent omple les graderies dels camps disposada a fer les paus dels silencis imposats al carrer. Sorgeix de seguida una expressió popular per a definir aquesta intenció, "fer sidral", i un setmanari que la recull, el "Xutl".

El "Xutl" és el primer setmanari humorístic català que assoleix tiratges elevats. Resolgué amb encert el problema triple de fer esport, política i humor, i uneix la seva sort a la del futbol, en aquest aspecte extra esportiu que el nostre poble reclamava. El "Xutl" donà a conèixer uns quants ninotaires que es fan populars de seguida, i sobresortint entre ells, en Castanyes, en Benigani i en Bofarull, que signa amb el pseudònim de "Gripau". El debut de Bofarull com a dibuixant va acompanyat d'una anècdota que val la pena d'ésser coneguda.

En Benigani, per tal d'atendre afers relacionats amb la seva professió, va absentar-se de Barcelona, deixant de col·laborar per unes quantes setmanes en el "Xutl". En Bofarull, que aleshores devia tenir quinze o setze anys, va trobar que aquesta era l'oportunitat que el destí li deparava, i va presentar-se a la redacció del setmanari amb uns dibuixos que eren una imitació perfecta de l'estil de Benigani. Va fer gràcia al director del "Xutl" i obtingué l'ésser admès com a col·laborador gràfic de l'empresa.

Quan en Benigani retornà a Barcelona i va comprovar que algú intentava prosperar enllantant-se pel seu prestigi, es va indignar i prometé que es venjaria a cops de puny. I en la primera reunió de col·laboradors del "Xutl", quan Benigani conegué el seu enemic, es va sentir desarmat en constatar que gairebé es tractava d'un noi. Aleshores, va agafar pel braç i li digué: "Mira, "maco": quan siguis gran et donaré una bufetada".

El "Xutl" va anar a menys quan els barcelonins trobaren que el fer trapelleries en els camps de futbol ja no els omplia prou. Visqué una temporada, encara, aguantat pel record de les seves glòries, i finalment desaparegué enmig d'una general indiferència.

Després, els esdeveniments polítics de la nostra terra es van succeir d'una manera tan ràpida, que el fet de no poder fer la caricatura de situacions estables ocasionà l'aparició i gairebé la desaparició immediata de diverses publicacions que intentaven trobar l'accent de cada una d'elles. En l'intent d'història sense transcendència que estic fent, i seguint el fil de la nueva memòria, no hi ha cap més setmanari humorístic que arrelhi profundament fins que "El Be Negre" fa la seva sortida.

* * *

"El Be Negre", més o menys influït per un partit polític, abandona la tradició

catalana dels formats petits i adopta el tamany i la disposició gràfica d'una publicació francesa coneguda, universalment. Fa la paròdia del diari, amb pàgines grans i seccions fixes, i unes manxetes que adquireixen fama ràpidament. Compta amb la col·laboració d'alguns dels escriptors més coneguts de Catalunya, i amb els dibuixants Castanys, "Soka", Tísner i Guasp.

"El Be Negre" trobà la seva època d'or en la campanya a favor de l'Estatut, i contrarestant la que es feia en contra fora de Catalunya. Royo Villanova es deixà emportar per una mena de furor anti-català i des de les pàgines del seu diari "El Imparcial" despotrica contra l'Estatut, i anuncia tota mena de mals per a Espanya si Catalunya se surt amb la seva. "El Be Negre" li contesta editant un número extraordinari parodiant "El Imparcial", del qual se'n venen uns 60.000 exemplars, el tiratge més alt assolit fins aleshores al nostre país, per un setmanari humorístic. Les seves manxetes es fan populars, i la gent les va repetir i les celebra. Quan les Corts de la República tracten de minimitzar les atribucions de l'Estatut pel que fa a l'ensenyament en llengua catalana, uns quants polítics espanyols es dediquen a la feina de retallar facultats autonòmiques tot fent protestes d'amor a Catalunya. "El Be Negre" publicà una manxeta que deia: "Ens estimen molt, però no ens volen donar la llengua".

En aquells dies, Ventura Gassol sentí enardiment i divulgà una frase: "Poble que vol ser lliure, si no li donen, s'ho pren". I "El Be Negre" va fer-li la rèplica, també amb una manxeta: "Si no ens el donen, ens el prendran".

Quan Lerroux aprofità la República per a esdevenir novament un personatge, un botànic espanyol va descobrir en una de les possessions d'Àfrica una planta no classificada. L'home de ciència es va afanyar a trametre a la península una memòria detallada explicant la se-

va descoberta i batejant-la amb un bateig de circumstàncies la nova planta seria coneguda amb el nom de Lerroux. "El Be" va publicar un dibuix de Tísner en el qual un ninot contempla una flor. El text deia: "Ja et conec, herbeta, que et dius Lerroux".

El setmanari va anar seguint l'actualitat amb fortuna, a desgrat que, a vegades, les seves campanyes convertides en atacs personals sistemàticament repetits, li fan perdre to, i acusa uns alts i baixos de qualitat que es tradueixen en una gran irregularitat en els tiratges, reflex de la venda i, per tant, del favor popular.

Durant la vida d'"El Be Negre" va sortir una altra publicació destinada a fer-li la competència. El dibuixant Castanys, fent una revisió del seu pensament polític, es va adonar de sobte que el seu lloc era en els regles de la Lliga Catalana, i aquest partit va confiar-li la direcció d'un setmanari, "El Lliri Blanc", que sortí al carrer amb la preocupació de combatre "El Be Negre". Però va perdre, i tingué una existència curta i descolorida.

I es produí, encara, un altre intent, però aquest mereixedor de simpatia, el setmanari humorístic "Gràcia-Rambles", del qual en sortiren molt pocs exemplars. "El Be Negre" publicà un ninot que figurava "El Be", còmodament assegut en un cotxe i fumant un gran cigar, assistint a l'enterrament d'"El Lliri Blanc" i de "Gràcia-Rambles".

"El Be Negre" dedicà també la seva atenció a combatre l'actuació dels forasters que, establerts a Catalunya, denoven sortida al seu anti-catalanisme i es lliuraven a excessos profundament antipopulars, primers vestigis dels famosos incontratats que, durant la guerra, van donar tanta feina.

I vingué el 19 de juliol, i amb ell la convulsió que va liquidar tantes coses. "El Be Negre" deixà automàticament de publicar-se, a desgrat de reflectir, fins en

el seu darrer número, una plena prosperitat.

* * *

Durant els primers dies de la guerra, i gairebé podria dir durant les primeres hores, el "Sindicat de Dibuixants Professionals" va sentir la febre de la creixença i trobà que el pis que de feia temps ocupava a los Rambles se li havia fet petit, procedint, per tal de posar-hi remei, a incautar-se del palau que el marquès de Barberà tenia a l'avinguda del Portal de l'Àngel. Era una casa gran, plena de la capacitat acumulativa de diverses generacions i amb tantes cambres, patis i jardins que el "Sindicat de Dibuixants" cregué que per falta de lloc, cap inactivitat no tindria excusa. D'aquella casa en sortiren cartells, prospectes, legislació revolucionària i il·lustracions i ninots per a la major part de la propaganda gràfica de guerra, de manera que gairebé tots els dibuixants afiliats hi tenien una feina o altra a fer. I encara va quedar temps perquè el "Sindicat" realitzés una pensada magnífica: incautar-se del "Papitu" i de "L'Esquella de la Torratxa", dos setmanaris que subsistien per miracle.

El "Papitu" era, quan el Sindicat se n'incautà, una de les publicacions més brutes i més tronades que han sortit a Catalunya, i "L'Esquella" era tan poca cosa i tan desproïda de solta que passava desapercebuda. Els dos setmanaris s'aguantaven gràcies a un curiós pacte amb els barbers de Barcelona, els quals hi estaven subscrits gairebé en la seva totalitat. Era a casa del barber on es tenia la sorpresa de comprovar que el "Papitu" i "L'Esquella", setmana darrera setmana, repetien el prodigi de sobreviure.

La idea del Sindicat era netejar el "Papitu", retornar-lo a la seva dignitat primitiva i convertir-lo en un setmanari d'humorisme pur, i renovar "L'Esquella", posar-la al corrent i fer-ne un setmanari al servei de la política.

(Acabarà).